

Редколегія серії:

Леонід Фінберг (керівник проекту),

Андрій Пучков, Костянтин Сігов,

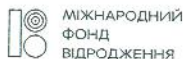
Олексій Сінченко (головний редактор), Елеонора Соловей

Д438 **Дзюба Іван. Золота нитка: нариси про (не)знаних.**
Упор. Олексій Сінченко. — Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. — 392 с.
(Серія «Постаті культури»).

ISBN 978-966-378-763-3

У цій книжці подано есеї про українських письменників різних часів і різної життєвої та політичної долі — але всі вони створювали ту традицію відповідальності перед своїм народом і пошуку нового слова, яку Ольга Кобилянська назвала «Золотою ниткою» української літератури.

Для широкого кола читачів.

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

Видання книги стало можливим за підтримки

Міжнародного фонду «Відродження»

Платформи «Велика Ідея»

Родини Ольги та Андрія Анісімових

Видавці: *Леонід Фінберг, Костянтин Сігов*

Коректура: *Оксана Жмир*

Комп'ютерна верстка: *Ірина Риндюк*

Дизайн обкладинки: *Галина Ліхтенштейн*

Дизайн серії: *Іван Григор'єв*

Публікація відображає позицію автора і не обов'язково збігається з позицією Міжнародного фонду «Відродження»

На обкладинці використано роботу Івана Остафійчука «Місто», 2000 р.

Фотографію автора взято з сайту Енциклопедії історії України, створеної Інститутом історії України НАН України

ЗМІСТ

Золота нитка	5
Із когорти філософів	
ПОШУК ГУМАНІТАРНОЇ ДОМІНАНТИ: МИКОЛА ШЛЕМКЕВИЧ	7
Творчині українського модернізму	
ЛЕСЯ УКРАЇНКА	61
«І ЗОЛОТОЇ НИТКИ НЕ ЗГУБИТЬ...»: ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА	123
Провісники «червоного ренесансу»	
ВАСИЛЬ ЧУМАК	169
ВАСИЛЬ БЛАКИТНИЙ	179
МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ	191
Із грона «неокласики»	
З КАСТАЛЬСЬКИХ ДЖЕРЕЛ КРАСИ: МИКОЛА ЗЕРОВ	269
МИХАЙЛО ДРАЙ-ХМАРА	313
«НЕОКЛАСИК» ЧИ «ПОСТНЕОКЛАСИК»? : ЮРІЙ КЛЕН	349
Різьблена тінь «полоненого відродження»	
ЗАПРОШЕННЯ ДО РОБІТНИ МАЙСТРІВ: МИКОЛА БАЖАН	380

ЗОЛОТА НИТКА

Статті й есеї, що ввійшли до цієї книжки, зібрані з різних газетних і журнальних публікацій (широ дякую упорядникам і видавцям). Про деякі з них я давно забув і тепер не без цікавості (або й не без задоволення) прочитав як наче щось нове для себе.

Статті про Лесю Українку та Ольгу Кобилянську свого часу були спробою «актуалізувати» їхню творчість з погляду світоглядного й естетичного, з виходом на світовий контекст. Не випадковою була швидка цензурна реакція на них і «відсіч» із боку офіційної критики.

Натомість пізніші есеї про Василя Елана-Блакитного, Василя Чумака (а почасти й Миколу Хвильового) були не сприйняті частиною «патріотичної» публіки — як, мовляв, апологія тих, хто допомагав більшовикам уярмити Україну. Цей погляд на українських боротьбистів і комуністів (також і на Миколу Скрипника) не тільки живе й досі, а, буває, стає агресивнішим. Тим часом він глибоко антиісторичний, а тому й примітивний. Його речники не знають і не хочуть знати складного комплексу проблем, в якому опинився український визвольний рух початку ХХ століття. Не кажучи про геополітичну ситуацію. Не хочуть знати про піднесення пролетарських рухів у країнах Європи, про те, що революції на Сході (від Сун-Ятсена до Кемала Ататюрка) надихалися приладом більшовицької Росії, і не розуміють, що українські революціонери-боротьбисти, перед якими стояла сув'язь завдань і національного, і соціального визволення, не могли залишатися на узбіччі історії, а мали виробити політичну позицію, яка дозволила б їм, за умов переможного наступу більшовизму, активно захищати інтереси українського трудового народу. І вони

таку позицію виробили, змусивши більшовиків рахуватися з ними і погоджуватися на деякі поступки. Завдяки цьому було забезпечене небувале піднесення української культури в 20-ті роки. І не вина боротьбистів чи українських комуністів кола Шумського-Скрипника в тому, що сталося далі, після сталінської ревізії національної політики. Сили були нерівні. Але вони зробили, що могли. І як такі мають залишитися в нашій пам'яті. Надто такі світлі постаті, як юний романтик Василь Чумак і суворий стратег Василь Еллан-Блакитний.

Добре, що вже принаймні не треба «виправдовувати» за Миколу Хвильового. Його Україна давно «прийняла». Хоч і не дуже знає. Читати його ще треба й треба...

Від Хвильового цілком природно перейти до неокласиків: це були союзники — і об'єктивно, і суб'єктивно — в протистоянні хуторянству й малоросійщині, казенщині й догматизму, в боротьбі за незалежну думку й високу якість, професіоналізм української літератури.

Це і є та її «золота нитка», яку заповідали класики і про яку хотілося сказати. А вивершує (чи продовжує) цю лінію один із класиків уже нашого часу — Микола Бажан, життява і творча доля якого склалася зовсім інакше, але потужний талант якого, вперта праця і енциклопедична освіченість гідно продовжили золоту нитку української культури. Не загубити її — заповідано нашому поколінню.

25.04.2020

Із когорти філософів

ПОШУК ГУМАНІТАРНОЇ ДОМІНАНТИ: МИКОЛА ШЛЕМКЕВИЧ

Микола Шлемкевич (27 січня 1894 року, с. Пилява на Галичині — 14 лютого 1966 року, м. Пассейн, США) — одна із найприкметніших постатей українського життя в Галичині, а потім на еміграції: філософ, публіцист, громадський і політичний діяч.

Закінчивши польську гімназію у Львові, від жовтня 1912 р. навчався у Віденському університеті. З початком Першої світової війни повернувся додому. Під час відступу російської окупаційної армії з Галичини та депортації активних елементів українського суспільства був вивезений 1915 р. до Сибіру. В роки національної революції 1917–1919 працював у Києві, секретарем редакції «Робітничої газети», яку редагував Володимир Винниченко. За спогадами Панаса Фёденка, 1918 р. Шлемкевич переклав українською мовою книжку Карла Каутського «Диктатура пролетаріату», і цей переклад був представлений на з'їзді Української соціал-демократичної робітничої партії. У Києві Шлемкевич перебував до 1920 р., а після встановлення більшовицької влади переїхав на Звенигородщину, потім до Сновидова. Від 1923 р. продовжує студії у Віденському університеті. 1926 р. здобуває там докторат дисертацією «Das Wesen der Philosophie» («Сутність філософії»). У 1928–1929 рр. студіює в Сорбонні, в Парижі.

Національна революція справила на нього велике враження (він не раз писав про неї як про *Весну*), і цей київський досвід, як побачимо, дуже позначився на його сприйнятті загальноукраїнської проблематики, а здобута у Відні й Парижі філософська освіта добрим чином озвалася в усій його науковій та літературній діяльності.

Від 1926 року під псевдонімом М. Іванейко друкує філософські есеї в «Літературно-науковому віснику», який редагував Дмитро Донцов, а також популярні статті в «Самоосвітнику». Цикл подорожніх нарисів «Вітер» («ЛНВ», 1928–1930) та «Листи з Парижу», друковані 1929 року в «Новому Часі», засвідчили його літературні аспірації та схильність до ліричного тону й поетичної образності. Водночас його оповідь густо насичена культурно-історичною інформацією, міркуваннями на мистецькі теми та принагідними екскурсами у філософську проблематику. Так, у нарисі про Берлін («ЛНВ», 1928, кн. 3) у побутовий план знайомства з містом увесь час заходять спостереження над його архітектурними і культурними пам'ятками та роздуми про його державотворчу роль. Берлін постає як місто Фіхте й Гегеля, і місто Бісмарка.

«Столиця залізних організаторів духа й держави. Вони не знали пощади для перешкод і не раз жорстко, дуже жорстко насилували факти, кроваво правили життям. Та хто й коли збудував яку велику систему й державу без того?» (с. 614–615).

(Чи не «вісниківський» акцент?). І тут же наша сквородинська альтернатива:

«Український філософ Скворода склав собі нагробний напис: Світ ловив мене, але не піймав! Гордість берлінських філософів була в тім, що світ не давався їм, але вони піймали його! Дві духові еліти, — дві філософії, — дві історії!» (с. 615).

Українські асоціації й альтернативи постійно супроводжують Шлемкевича в його культурницько-філософських мандрах. На Майдані Республіки коло Рейхстагу йому згадується Київ весни 1917 року,

«коли Дніпро виступив з берегів, залив набережні, Труханів острів, і могучий ніс кудись граючись деревляні будинки, що ставили на йому. А над золотоверхим містом, ген при другім кінці Володимирської вулиці на скляних банях музею щось як перші тони прелюдії. Тільки вона не вдалась. Забрало того, що оце перед нами в музиці Берліна: Вежі Перемоги, Бісмарка і Мольтке» (с. 609).

А ось *Unter den Linden*: «пряма, як похід сталевешоломних вояків під зуки воєнного гимну...» І знову думка про своє:

«Шевченківський бульвар у Києві? Треба додати йому рух Хрещатика, щоб мати далекий натяк на *Unter den Linden*. Тільки той безконечний ряд тополь — той не зблідне ні від якого порівняння. Він вибігає далеко на гору, тополі стають навшпиньки заглянути, чи не йде хто в Київ. Чи не задзвонить ще раз розспівана присяга підняти червону Калину? І чудесний бульвар чекає...».

А через кілька рядків: «Того вже давно дочекались крислаті німецькі липи» (с. 610).

Можна зрозуміти це постійне повернення до своїх болів під задрісним враженнями від державної сталості інших (маймо на увазі, що йшлося про донацистську Німеччину, і прихід до влади Гітлера ще не був цілком передбачуваний, як і його наслідки). І неприховуваний респект до твердої руки, що скеровує націю до перемоги, перегукувався з настроями того покоління, яке пережило велику історичну поразку, втратило свою *Весну*...

...До України повертають нашого мандрівника і зали Фрідріхового музею «з його старовинностями», і особливо Національна галерея, її модерне мистецтво. Воно змушує згадати недавній спалах футуризму. Колись його голоси важко було «перекричати», але минув десяток літ, і

«нині можна вже без ворожнечі й пристрасті поставитися до них, як до пройденого етапу, як і до нашого такого крикливого в перші роки революції літературного футуризму. Їх правда там, де правда революції. Вони були протестом проти скам'янілих форм, проти шабльо-

ну в мистецтві. Походом проти несвідомого вже, привичкового розуму, проти льогосу традиції, що вважала себе завершенням життя й давила його своїми мертвими обіймами...»

Але абсолютизація цієї їхньої правди веде до нової неправди.

«...Їх неправда там, де неправда революції. Вони заперечили всякий льогос, забуваючи, що життя росте вгору саме шляхом постійного наверстування його. Він не завершування, але конечна, тверда підстава, береги небезпечно-рвучкого життя».

А воно, життя, —

«вежа до зір. Нове покоління — новий мур і нова спіраль сходів угору. Та ті, що високо, зрадили розгін до сонця і сили на місці...»

Це образ не лише вічних мистецьких революцій, але й революцій соціальних.

«Трагедія всіх тих кровавих і безкровних революцій в тім, що вони як світанок не бачать сонця, лиш ніч. І їх глибока неправда в тім, що, називаючи себе творцями, є вони тільки критики минулого. Вони рвуть греблі традиційного льогосу — в ім'я теорії, свідомого розуму, грецького нус і його ідеальних схем. Нове життя й нова творчість осушує багна, будує нові вежі і залишає позад себе салі вічних революціонерів» (с. 611–612).

До цих тем М. Шлемкевич не раз звертатиметься в наступних своїх творах, засвідуючи здатність піднятися над владою минулості й мислити ширшими історичними масштабами. Звернімо увагу на його неприйняття абсолютизації тих або інших догм, схильність шукати те, що він пізніше назве *синтезою* різних творчих підходів. Та, власне, це настановлення панувало, як побачимо, і в його «Сутності філософії».

Цю докторську дисертацію, писану 1926 року, нарешті видає, вже в українському варіанті, 1934 року Наукове то-

вариство імені Шевченка («за допомогою Міністерства В. і П. у Варшаві») під назвою «Філософія».

Це був амбітний задум: дати свого роду короткий огляд історії європейської філософії під кутом зору того розуміння її сутності, завдань і місії, яке утверджували найвидатніші мислителі, творці універсальних систем, — і шляхом критичного оцінювання етапів становлення цих систем та їх протистоянь подати власний образ філософії. У «Вводі» до праці Шлемкевич так окреслює своє настановлення: хоч філософію і вважають царицею наук, але вона швидше

«юнак, що зі своєї природи мусить блудити, “навмання шукати”, “часто знову повертати назад”. Цілком гарно можна сказати, що в природі юнака лежить намагання стати старшим мужчиною: філософія намагається стати наукою. Але з того ще ніяк не виходить, що його треба вважати таким мужчиною. Наше завдання, коли повторити слова Гете, це — назвати дитину її властивим ім'ям».

І далі:

«Хто входить у край, де думає провести життя, той пробує скласти собі загальне поняття його. Він розпитує тамошніх мешканців і порівнює їх слова із своїми ще свіжими й неповними враженнями. Тоді на основі тих запитів і порівнянь він буде загальне уявлення нової батьківщини. Такі запити й порівняння будуть змістом першої частини; спроба конструкції поняття філософії в зв'язку з іншими ділянками духовної культури — буде змістом другої частини праці» (Микола Шлемкевич. Філософія. — Львів, 1934. С. 4).

Отож у першій, «Історично-критичній частині» Шлемкевич справді зацікавлено й терпляче «розпитує» всіх творців великих філософських систем та їх інтерпретаторів і негаторів від Платона до Ніцше про те, що є для них їхнє вчення й філософія взагалі, і «порівнює їх слова» з власними спостереженнями й міркуваннями. Скрізь він знаходить слушне й глибоке, а водночас щось хоч і глибоке, та одно-